

Humparna

Åtvidaberg 6:2 m fl
Åtvids socken
Åtvidabergs kommun
Östergötlands län

Anders Olofsson

Tekniska och administrativa uppgifter

Plats	Humparna, Åtvidaberg
Fastighet	Åtvidaberg 6:2, Åtvidaberg 6:3, Åtvidaberg S:5 (Åtvidaberg 6:26, Åtvidaberg 6:3, Åtvidaberg 6:68), Åtvidaberg 6:4, Åtvidaberg 6:26
Socken	Åtvids
Kommun	Åtvidaberg
Län och landskap	Östergötland
Fastighetskartans blad	645_56_00, 645_55_05, 644_56_50, 644_55_55
Koordinatsystem	SWEREF 99TM
Typ av undersökning	Arkeologisk utredning, etapp 1 (frivillig, utan KML-beslut)
ÖM dnr	0083/22
ÖM projektnr	001984
Uppdragsgivare	Åtvidabergs kommun
Kostnadsansvarig	Åtvidabergs kommun
Projektansvarig	Anders Olofsson
Personal	Johan Levin
Fältarbetstid	2022-06-09 — 2022-06-10
Totalt utreddes	ca 23 ha
Fynd	Nej
Foto	Ja
Analys	-
Grafik	Anders Olofsson
Renritning	-
Grafisk form	Johan Levin

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands museum.
Upphovsrätt: om inget annat anges gäller Creative Commons licens CC BY.
Villkor på <http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/se>

Humparna

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning och bakgrund	4
Områdesbeskrivning	4
Syfte	4
Utrednings- och dokumentationsmetod	4
Resultat	5
Fornlämningsbild samt tidigare arkeologiska insatser	5
Utredningsområdet under historisk tid utifrån arkiv- och kartmaterial	6
Resultat från fältinventering	9
Åtgärdsförslag	11
Delyta 1	11
Delyta 2	12
Delyta 3	12
Delyta 4	13
Sammanfattning åtgärdsförslag	15
Referenser	15
Bilaga 1. Begreppslista	16
Bilaga 2. Planer	18
Bilaga 3. Foton	22

Omslagsbild: Stensättning L2009:2863. Foto från NÖ, Anders Olofsson, ÖM.

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM
ARKEOLOGI OCH BYGGNADSVÅRD

Box 232 • 581 02 Linköping • 013 - 23 03 00 • www.ostergotlandsmuseum.se

Sammanfattning

Östergötlands museum utförde under våren 2022 en frivillig arkeologisk utredning, etapp 1 utan KML-beslut som berörde området Humparna, Åtvidabergs tätort i Åtvids socken, Åtvidabergs kommun, Östergötlands län. Det aktuella området är beläget strax söder om Åtvidabergs tätort och omfattar två delområden om totalt ca 23 ha. Uppdraget föranleddes av Åtvidabergs kommuns planer på framtida exploatering av området Humparna för bostäder.

Utredningen har resulterat i att fyra delytor som kan komma att kräva ytterligare antikvariska åtgärder har definierats, Delyta 1-4.

För Delyta 1 med sedan tidigare kända gravar och nyupptäckta möjliga gravar rekommenderas arkeologisk förundersökning av kända gravar och arkeologisk utredning, etapp 2 av omgivande ytor, alternativt förundersökning av hela Delyta 1.

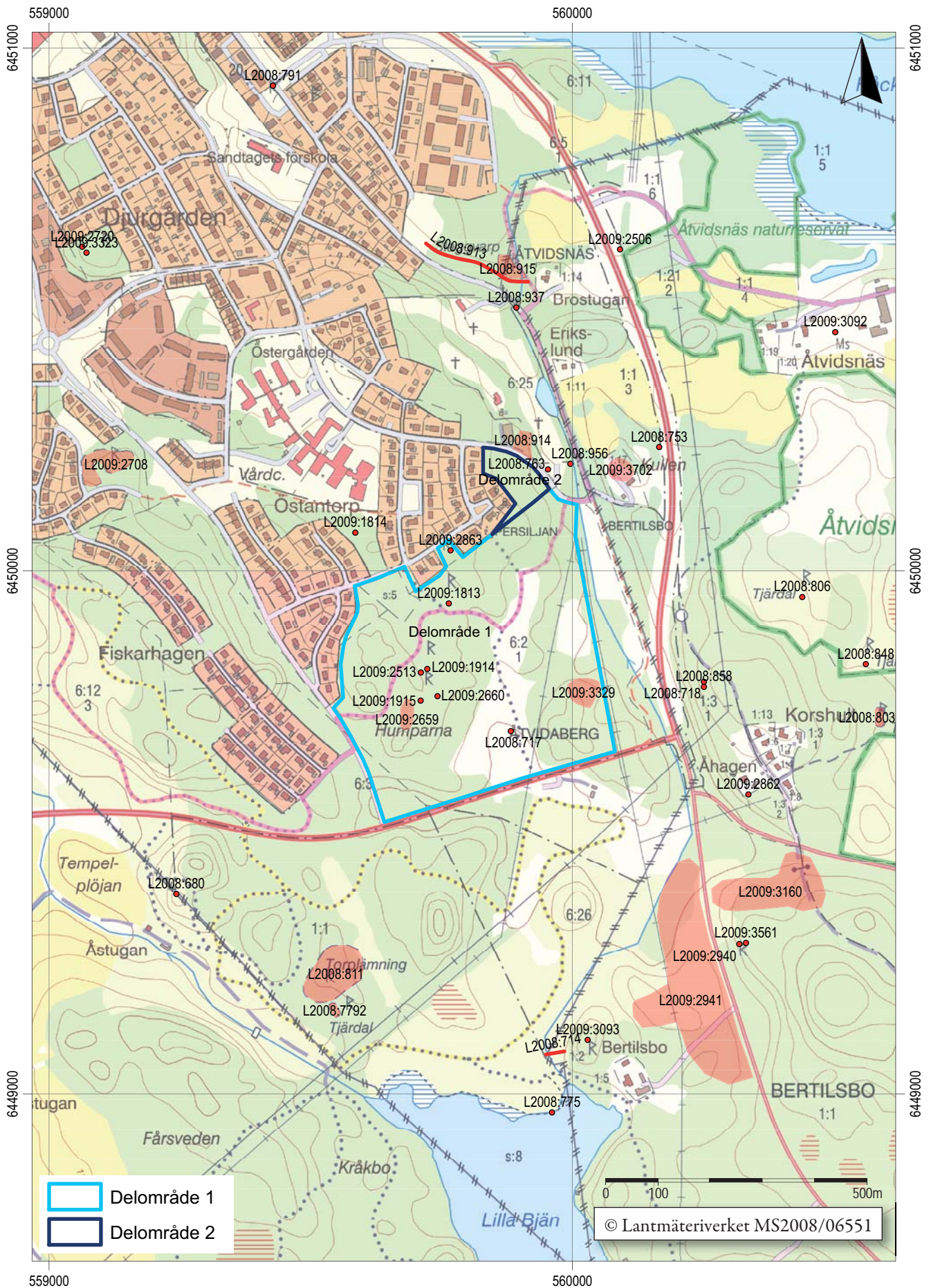
För Delyta 2 och 3 rekommenderas att samråd hålls med Länsstyrelsen i de fall lämningar berörs. Det kan i dessa fall bli fråga om kartering/dokumentation av områdena, alternativt förundersökning i daterande syfte. Det skall också påpekas att Delyta 3 ligger inom området Åhagen Lövskog i Åtvidabergs kommuns naturvårdsprogram.

För Delyta 4 rekommenderas arkeologisk utredning etapp 2, alternativt arkeologisk förundersökning i syfte att om möjligt utröna fornlämningsstatus, d v s om lämningarna kan vara äldre än 1850.

Beslut om fortsatta arkeologiska åtgärder fattas av Enheten för kulturmiljö vid Länsstyrelsen Östergötland.

Anders Olofsson
antikvarie

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan med utredningsområdet markerat. Skala 1:10 000.

Inledning och bakgrund

Åtvidabergs kommun planerar för framtida exploatering av området Humparna för bostäder. Kommunen inkom den 28 mars 2022 med en offertförfrågan om en frivillig arkeologisk utredning, etapp 1 utan KML-beslut.

Det aktuella området som bifogades Åtvidabergs kommuns offertförfrågan är beläget strax söder om Åtvidabergs tätort och omfattar två delområden om totalt ca 23 ha. På begäran från Åtvidabergs kommun kom den ursprungliga ca 22 ha stora ytan att utökas med en yta om ca 0,8 ha i direkt anslutning till den norra delen av den ursprungliga ytan.

Projektledare har varit Anders Olofsson. Fältarbetet utfördes av Anders Olofsson och Johan Levin. Rapporten har författats av Anders Olofsson.

Områdesbeskrivning

Det aktuella området är ca 23 ha stort och höjden över havet är ca 105 - 125 m. Ytan ligger framförallt i kuperad skogsmark, men i ytans centrala och östra delar finns åker-/ängsytor insprängda. I områdets västra del ligger högre bergknallar. Ett antal stigar och vandringleder löper genom området, bl a Östgötaleden. Vidare har en discgolfbana anordnats inom området. I kommunens naturvårdsprogram finns två områden upptagna inom området: Åhagen Lövskog (område av högt värde i ett nationellt perspektiv) och Humpa Barrträdd (område av högt värde i ett lokalt perspektiv).

Syfte

Syftet med den arkeologiska utredningen var att fastställa och påvisa inom vilka delar av området som fornlämningar förekommer och bedöms kunna förekomma. Utredningen skulle därför ge en bild av eventuella, sedan tidigare kända forn- och kulturlämningars karaktär och belägenhet samt påvisa sedan tidigare ej kända forn- och kulturlämningar inom området. Utöver detta skulle presumtiva lägen för fornlämningar ej synliga ovan mark (så kallade utredningsobjekt) lokaliseras inom området.

Den arkeologiska utredningens resultat ska vid eventuell framtida exploatering kunna utgöra underlag för uppdragsgivarens planeringsarbete, ligga till grund för länsstyrelsens fortsatta bedömningar enligt Kulturmiljölagen (SFS 1988:950) och kunna användas som ett fullgott underlagsmaterial i en fortsatt besluts- och planeringsprocess. Utredningen ger också förslag på vidare antikvariska åtgärder på de platser där fornlämning eller möjlig fornlämning är belägen inför en eventuell exploatering.

Utrednings- och dokumentationsmetod

Den arkeologiska utredningen utfördes i form av en genomgång av de tidigare kända fornlämningarna i närområdet i Kulturmiljöregistret, kart- och arkivstudier samt en fältinventering.

Kartstudierna, med tyngdpunkt på äldre kartmaterial, utfördes primärt i syfte att ge ett underlag och stöd för lokalisering av sedan tidigare ej registrerade lämningar inom utredningsområdet. Arkivstudierna, vilka bl a omfattade Östergötlands museums topografiska arkiv och bibliotek, syftade bl a till att utreda sedan tidigare genomförda arkeologiska insatser inom området. Fältinventeringen utfördes genom terrängrekognoscering.

De aktuella lämningarnas antikvariska bedömning, vilken följer Riksantikvarieämbetets indelning och rekommendationer (Riksantikvarieämbetet 2018, 2021), indelas enligt följande:

- **Fornlämning.** Fornlämningar (tidigare fasta fornlämningar) är skyddade enligt Kulturmiljölagen (SFS 1988:950) och utgör lämningar som uppfyller lagens tre fornlämningsrekvisit¹ och bedöms vara tillkomna innan år 1850. Dessa utgörs av lämningar med fornlämningsnummer (RAÄ- eller L-nummer), vilka är utmärkta på fastighetskartan.
- **Möjlig fornlämning.** Möjliga fornlämningar (tidigare bevakningsobjekt) utgör lämningar registrerade med fornlämningsnummer (RAÄ- eller L-nummer), vilka ej är markerade på fastighetskartan. Detta innebär vanligtvis att lämningens status ej går att avgöra genom okulär besiktning utan måste utredas vidare, t ex i samband med exploatering. I denna kategori ingår även bebyggda by- och gårdstomter med historiska belägg, vilka betraktas som fornlämningar men registreras som möjliga fornlämningar av registreringstekniska skäl.
- **Övrig kulturhistorisk lämning.** Lämningar med kulturhistoriskt värde vilka faller under

¹ Av 2 kap. 1§ Kulturmiljölagen (KML) framgår vilka lämningar som utgör fornlämning och därmed skyddas av lagen. Tre överordnade rekvisit (kriterier) ska vara uppfyllda för att en lämning ska utgöra fornlämning; det ska vara en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven (Riksantikvarieämbetet 2021:6).

Skogsvårdslagens (1979:429) hänsynsparagrafer. Lämningar i denna kategori är de som inte uppfyller Kulturmiljölagens tre fornlämningsrekvisit och/eller bedöms vara tillkomna efter år 1850. Dessa kan i vissa fall vara i behov av vidare utredning genom arkeologisk utredning, etapp 2. I övriga fall bör de dokumenteras och i vissa fall karteras och hänsyn bör tas så långt det är möjligt vid exploatering (RAÄ- eller L-nummer).

- **Ingen antikvarisk bedömning** (uppgift om). Lokaler som är kända genom tidigare uppteckningar eller muntliga källor men där lämningar inte återfinns eller bedöms kvarligga.

Utöver detta redovisas även så kallade *arkeologiska utredningsobjekt* (Objekt, benämnda Delytor i denna rapport) vilka utgör områden vars topografiska förutsättningar och omgivande miljö medför att förekomst av fornlämning, ej synlig ovan mark, inte kan uteslutas i samband med markingrepp. Dessa arkeologiska utredningsobjekt utgör sålunda presumtiva fornlämningar och bör utredas vidare genom sökschaktsgrävning (arkeologisk utredning, etapp 2) inför eventuell exploatering.

Utredningsobjektens avgränsning är endast ungefärlig och ska ej ses som exakt fastslagen. Inom utredningen har avgränsningen av objekten också utformats med hänsyn till utredningsområdet, varför utredningsobjektens markering aldrig löper utanför det studerade och inventerade området. Utredningsobjekten har framförallt utformats på topografiska lägen där förhistoriska boplatslämningar eller överplöjda gravanläggningar bedöms kunna förekomma.

Resultat

Fornlämningars bild samt tidigare arkeologiska insatser

Inom utredningsområdet finns sedan tidigare nio registrerade lämningar i Kulturmiljöregistret. Det rör sig om sex fornlämningar, två möjliga fornlämningar och en övrig kulturhistorisk lämning:

- L2009:2863 Stensättning (RAÄ-nr Åtvid 9:1), fornlämning

- L2009:1813 Stensättning (RAÄ-nr Åtvid 10:1), fornlämning
- L2009:1914 Stensättning (RAÄ-nr Åtvid 12:1), fornlämning
- L2009:2513 Stensättning (RAÄ-nr Åtvid 12:2), fornlämning
- L2009:1915 Stensättning (RAÄ-nr Åtvid 13:1), fornlämning
- L2009:2660 Stensättning (RAÄ-nr Åtvid 13:2), fornlämning
- L2009:2659 Fornlämningsliknande lämning (RAÄ-nr Åtvid 13:3), övrig kulturhistorisk lämning
- L2008:717 Lägenhetsbebyggelse (RAÄ-nr Åtvid 186), möjlig fornlämning
- L2009:3329 Fossil åker (RAÄ-nr Åtvid 14:1), möjlig fornlämning

Lämningarna beskrivs på följande vis i Kulturmiljöregistret:

L2009:2863. Stensättning, oregelbunden, närmast rund, vid 1945 års inventering angavs formen som kvadratisk, 6 m diam och 0,5 m h. Fyllning av 0,2-0,7 m st stenar som till större delen är skarpkantade. I mitten en grop, 2 m diam och 0,5 m dj. Stensättningen omrörd och delvis utriven.

L2009:1813. Stensättning, oregelbunden, närmast rund, 5 m diam och 0,3 m h. Delvis övertorvad och övermossad fyllning av 0,1-1 m st stenar (huvudsakligen 0,2-0,5 m st) som till stor del är skarpkantad. Materialet är av mycket ojämn storlek. Fyllningen omrörd och delvis utriven. Beväxt med enar och 1 ung ek.

L2009:1914. Stensättning närmast rund, 8 m diam och 0,5 m h. Lätt övermossad fyllning av 0,2-0,7 m st stenar. I mitten en grop, 3 m diam och 0,3 m dj. Har möjligen från början varit kvadratisk.

L2009:2513. Stensättning osäker, rund, 5 m diam och 0,2 m h. Lätt övermossad fyllning av 0,2-0,8 m st stenar. Oklar ytterbegränsning.

L2009:1915. Stensättning, rund, 6 m diam och 0,3 m h. Lätt övermossad och övertorvad fyllning av 0,2-0,7 m st stenar. I mitten ett 1,5 m st block. Stensättningen beväxt med 1 ung björk och 1 ung ek.

L2009:2660. Stensättning (?) rund, 6 m diam och 0,2 m h. Övermossad och lätt overtorvad fyllning av 0,2-0,5 m st stenar. Fyllningen omrörd. Beväxt med 1 ung björk.

L2009:2659. Område med stensamlingar. Inom området finns ett femtal, 5-8 m diam och 0,2-0,4 m h stensättningsliknande lämningar. Lämningarna har troligen uppkommit i samband med grustäkt, som troligtvis bedrivits SÖ om dessa.

L2008:717. Torplämning, bestående av 1 husgrund. Husgrunden är rektangulär, 9x6 m (NNÖ-SSV) och 0,5 m h, av ställvis kallmurad huggen sten. I Ö delen är ett spismursröse, kvadratisk, 3x3 m st och 0,7 m h. Läget för torpet "Laholm" enligt den häradsekonomiska kartan över området.

L2009:3329. Område med röjningsrösen, bestående av ca 5 röjningsrösen 4-6 m diam och 0,2-0,4 m h. Övermossad fyllning av 0,2-0,7 m st stenar. Mellan röjningsrösen är röjda ytor efter sentida verksamhet. Några av röjningsrösen, på moränhöjdens krön, är stensättningsliknande. Intill 300 m NNV om nr 14 är röjnings- och odlingsrösen samt röjda- och en gång odlade ytor. Även dessa är sentida.

År 1994 utförde Riksantikvarieämbetet UV Linköping en arkeologisk utredning och förundersökning som berörde den allra sydöstligaste delen av föreliggande utredningsområde (söder om L2009:3329). Undersökningarna skedde i samband med ombyggnad av väg 134. Här hade vid den inledande specialinventeringen påträffats fossila odlingsspår i form av röjningsrösen, odlingsytor och enstaka terrasskanter. Bl a drogs schakt genom flera odlingsrösen. Stenmaterialet framstod som homogent och några faser kunde inte urskiljas stratigrafiskt. I rapporten (Pettersson 1998:10) skrivs vidare att dessa lämningar sammanfaller med de åkrar som finns upptagna på Laga skiftes-kartan från 1857 (Lm 05-ÅTV-95) och att detta sammantaget pekar mot en sen datering av den fossila odlingsmarken med sina olika komponenter.

I utredningsområdets närhet finns ett antal forn- och övriga kulturhistoriska lämningar. Direkt nordost om utredningsområdets delområde 2 ligger en torplämning (L2008:914) med bevarade husgrunder. Torpet kallas Ingatorp på Häradsekonomiska kartan från 1868-77 (RAK J112-45-20). Lite längre mot sydöst finns en förvaringsanläggning i form av en grop (L2008:763) och en stenvalvsbro (L2008:956). Ca 150 m öster om utredningsområdet ligger en bebyggelselämning i form av ett skorstenröse och en jordkällare (L2009:3702).

Ca 18 m öster om utredningsområdets södra del finns två förvaringsgropar (L2008:718 och L2008:858).

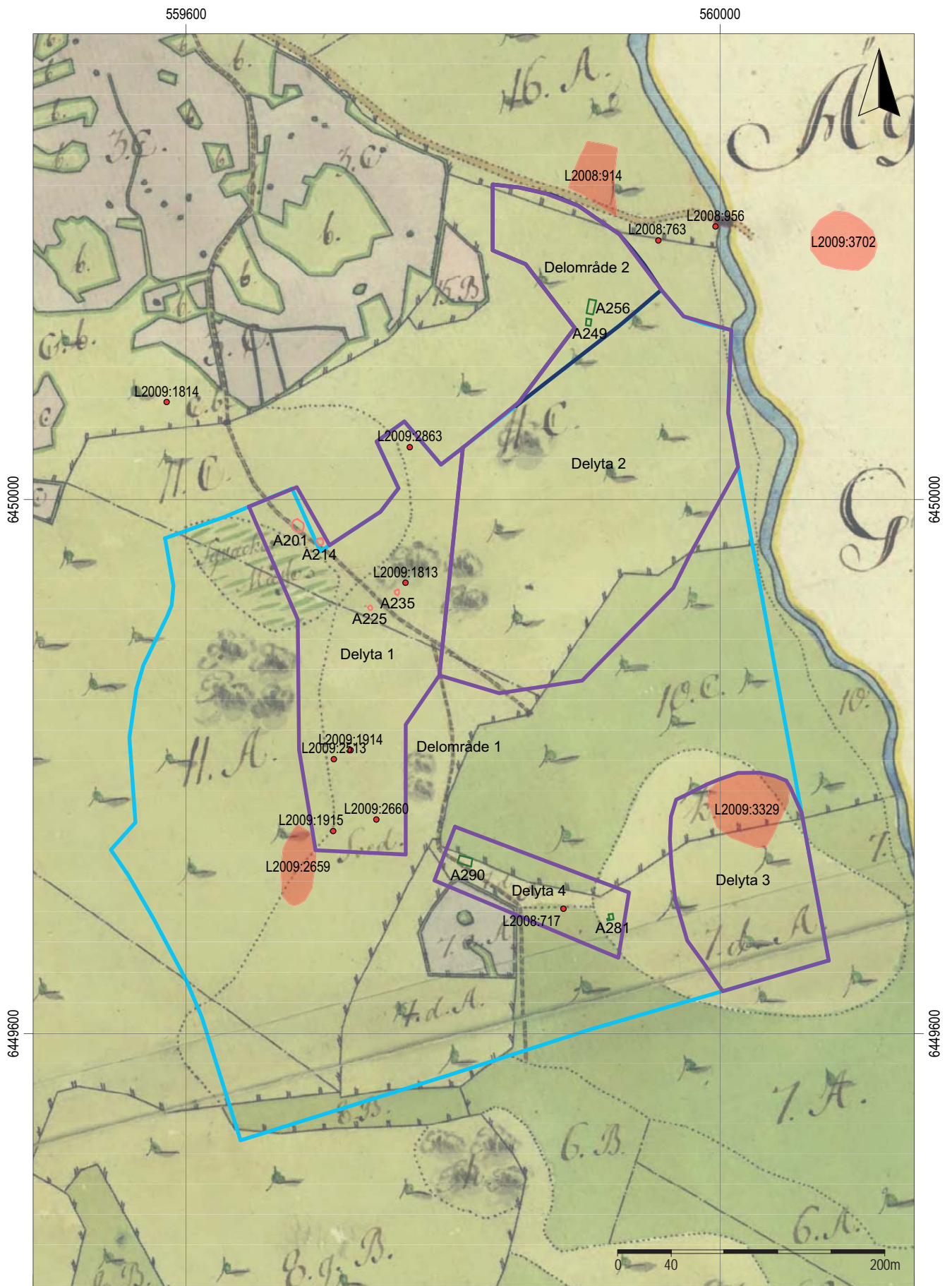
Ungefär 260 m sydöst om vårt område ligger en fornlämningsliknande lämning, närmare bestämt en stensättningsliknande lämning (L2009:2862). Två större områden med fossil åkermark, L2009:2941 och L2009:3160, ligger ca 250 respektive 300 m åt söder respektive sydöst från utredningsområdets sydöstra hörn. Ca 230 meter från vårt områdes sydvästra hörn finns platsen för ett soldattorp enligt storskifteskartan från 1779 (LMS D148-61:1). Här finns bevarade husgrunder. Intill husgrunderna ligger två tjärdalar (L2008:7792).

Ungefär 95 m norr om utredningsområdet finns en fornlämningsliknande lämning (L2009:1814). Det rör sig om en stensättningsliknande lämning. Denna ligger intill en röjd yta. Intill den röjda ytan finns flera ansamlingar av röjningssten. I Kulturmiljöregistret tolkas lämningen som röjningssten eller uppkörda stenmassor. Sannolikt rör detta sig om samma typ av lämningar som påträffats vid faltinventeringen inom den nordöstra delen av utredningsområdet i föreliggande utredning (se nedan).

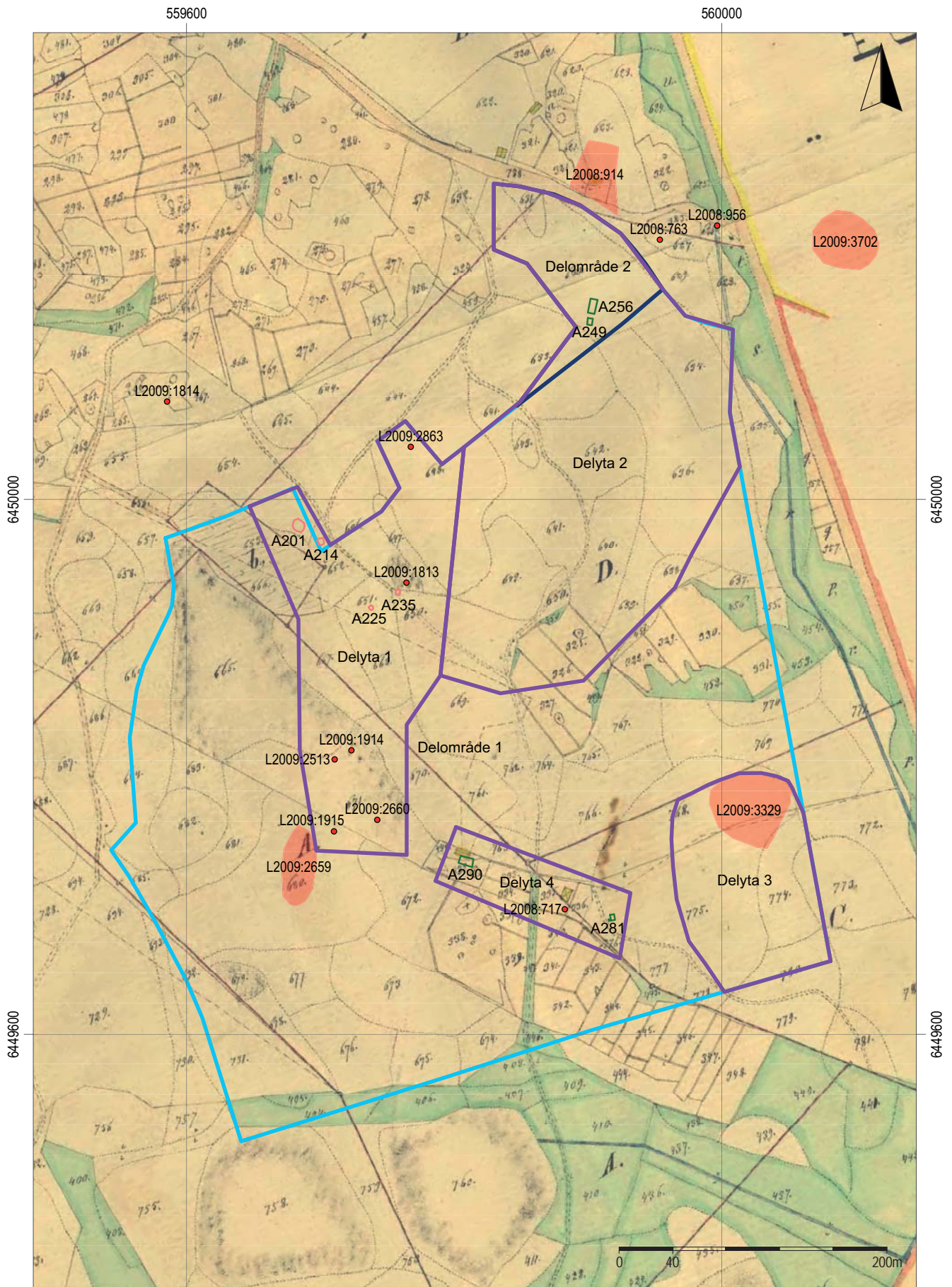
Utredningsområdet under historisk tid utifrån arkiv- och kartmaterial

Under 1700- och 1800-talen tillhörde utredningsområdet Östantorp. Gården Östantorp finns omnämnd i ett medeltida brev daterat 1 mars 1348. I detta nämns en Öndo från Östantorp som sålde en utmarksjord till kaniken Geniut i Linköping (SDHK 5563).

Utifrån historiskt kartmaterial som rektifierats gentemot den moderna Fastighetskartan kan vi få veta en del om markanvändning inom utredningsområdet i äldre tid. På 1779 års storskifteskarta (LMS D148-61:1) är ett område i den nordvästra delen av ytan utmärkt som *Sqvacker mässe*, d v s. en mosse beväxt med skvattram (SAOB, Skvackra). I övrigt beskrivs den västligaste delen av området som ett skifte i Betesmarken som består *af bärgig stembunden vall, till föga bete och ringa skog*. Den här delen hörde till Skattegården. Delar av den västra delen anges som Sved, dvs svedja. Den nordöstra delen av utredningsområdet var av samma beskaffenhet som den förra, endast med den skillnaden att denna del hörde till Frälsegården. Den östra, centrala delen betecknas som en *änghump af mager hårdvall, med löfskog beväxt*. Den södra delen går under namnet Humparne, d v s samma namn som idag. Hump betyder mindre, skogbeväxt område enligt SAOB (SAOB, Hump).

Figur 3. Utredningsområdet gentemot rektifierad storskifteskarta från 1779. Skala 1:4000.

Figur 4. Utredningsområdet gentemot rektifierad Laga skiftes-karta från 1857. Skala 1:4000.

Här kan nämnas att centralt inom denna södra delen benämnd Humparna finns på storskifteskartan en yta 7 e A som omnämns som en åkerlycka *af svag örjord till 2dra kornet*. På den här kartan från 1779 finns ännu inga byggnader uttridade på denna plats, men på Laga skiftes-kartan över Östantorp från 1857 (LM 05-ÅTV-95) finns i anslutning till denna yta, strax norr och nordost om åkerlyckan, torpet Laholm. Nu har det också tillkommit större odlade ytor, Laholmsgärdet, mot sydöst i anslutning till torpet. I en uppteckning i Ortnamnsarkivet från 1935 anges Laholm vara en nu riven stuga (ISOF arkivkort 3662219). På 1857 års karta har det även tillkommit åkerytor längre mot norr och nordost. Dessa odlade ytor överensstämmer delvis med de öppna ängar som fortfarande finns i området. Det mesta av den övriga ytan av utredningsområdet gick under benämningen Kohagen på 1857 års karta, d v s den utgjordes av skogsbete, i den västra delen i delvis ganska oländig, bergig terräng.

På den ovan nämnda 1857 års Laga skiftes-karta samt på Häradsekonomiska kartan från 1868-77 (RAK J112-45-20) syns i den centrala-östra delen en nord-sydgående stig som åtminstone i norra delen av utredningsområdet överensstämmer med en sträcka av de moderna vandringslederna genom området.

Resultat från fältinventering

Ovan jord synliga anläggningar påträffade vid fältinventering (ej tidigare kända):

A201

Grav?, oregelbundet oval, ca 10 x 8 m (NNV-SSÖ). En misstänkt upphöjning, med en del sten i kanten och även inne i "cirkeln". Möjligen större stenar i kanten, någon ca 1 m stor. Otydlig, kraftigt övertorvad. Kan vara naturlig, men möjligen grav med tanke på gravar i närheten. Beväxt med en liten ek.

A214

"Stenkrans", grav eller odlingsröse?, oregelbunden, ca 5 x 5 m (NNV-SSÖ). Möjligen skadad i norr och nordväst, där saknas synliga stenar. I övrigt större stenar i kanten, ca 0,4 - 1,0 m stora. Få synliga stenar inne i "cirkeln", men enstaka kan kännas med jordsond. Möjligen skadad grav, eller röjningssten. Anläggningen ligger mot stig i nordöst.

A225

Grav (möjligen odlingsröse), rundad, ca 3 m diam., belägen ca 30 m sydväst om L2009:1813. Synlig kantkedja, även stenar i fyllningen synliga. Stenstorlek ca 0,2 - 0,5 m stora. En stor tall i östra delen. Relativt kraftigt övertorvad.

A235

Grav?, oregelbundet rundad, ca 4 m diam., Kraftigt övertorvad, 0,2 - 0,3 m stora stenar (dock övertorvade, troligen egentligen större).

A249

Husgrund, rektangulär, ca 5 x 4 m (NNV-SSÖ). Stengrund, högst i norra änden, där ca 0,5 m hög. Där är också grunden som tjockast, ca 2 m. Grunden förefaller här inrasad, alternativt att det här påförts sten. Möjligen döljer sig här ett spismursröse. Tegel i nordvästra hörnet som dock ser ut som taktegel. Mer taktegel ligger strax norr om grunden. I övrigt en del järnsprot i form av gödselgrep, hink, plattjärn m.m. Vägglinjen är otydlig i väster och söder, här är också riklig växtlighet vilken gör det svårt att se.

A256

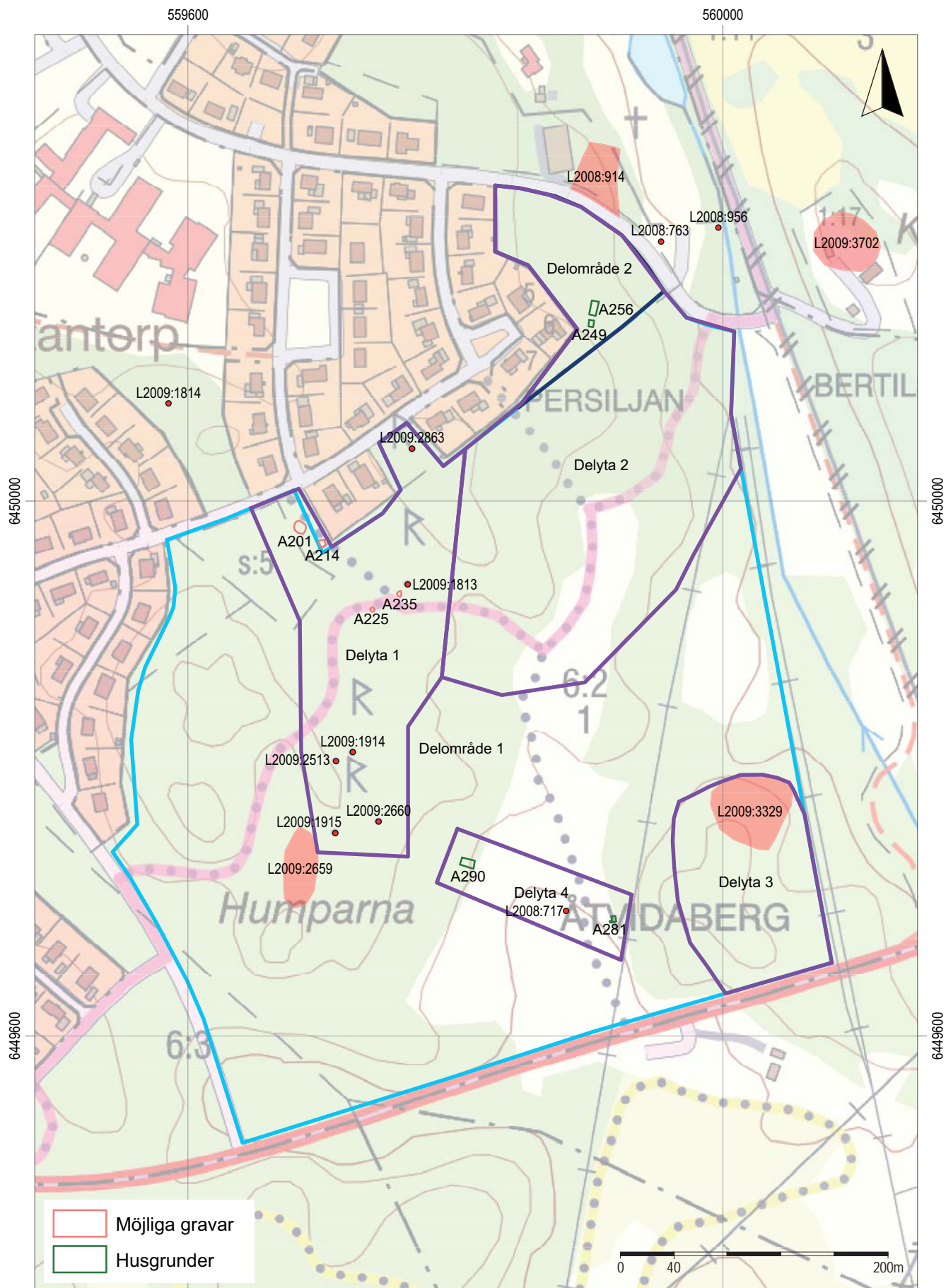
Husgrund, rektangulär, ca 10 x 5 m (NNV-SSÖ). Troligt spismursröse i nordvästra delen. Grunden består, åtminstone delvis av huggna stenar, ca 0,35 - 0,40 m breda, grunden är i detta pari (nordöstra hörnet) ca 0,2 - 0,3 m hög.

A281

Husgrund, rektangulär, ca 4 x 3 m (NNV-SSÖ). Husgrund av låga naturstenar, ca 0,2 - 0,6 m stora. Ligger i svag sluttning med högre terräng med skog i öster och öppen äng i väster. Byggnaden förefaller ha en utbyggnad, ca 2 x 1 m i byggnadens sydvästra hörn.

A290

Otydlig husgrund, ca 10 x 5 m (VNV-ÖSÖ) på platsen för husgrund enligt Laga skiftes-karta från 1857 (LM 05-ÅTV-95). Mycket sten i och runt grunden. Troligen rör det sig om odlingssten som i efterhand blivit uppslängd på husgrunden. Av denna anledning är vägglinjerna otydliga på många ställen. Grundstenarna utgörs av både naturstenar och delvis tillhuggna stenar, ca 0,3 - 1,0 m stora.

Figur 5. Utsnitt ur digitala Fastighetskartan. Utredningsområdet med påträffade och sedan tidigare kända lämningar samt föreslagna delytor för vidare antikvariska åtgärder (lila kontur). Skala 1:4000.

De ovan listade lämningarna är de som ägnats särskild uppmärksamhet och som mätts in i fält med RTK-GPS. Även inom andra delar av ytan har lämningar konstaterats. Dessa beskrivs dock mera svepande i beskrivningarna av definierade delytor och åtgärdsförslagen nedan.

De sedan tidigare kända fornlämningarna och övriga kulturhistoriska lämningarna, har inspekterats men ej inmätts vid föreliggande fältinventering.

Platsen för L2009:2659 (fornlämningsliknande lämning), stenansamlingar som enligt Kulturmiljöregistret skulle ha kunnat uppkomma i samband med trolig grustäkt i närheten besöktes vid fältinventeringen. Lämningarna kunde dock ej återfinnas.

Åtgärdsförslag

Utredningen har resulterat i att fyra delytor (objekt) om sammanlagt 10,2 ha som kan komma att kräva ytterligare antikvariska åtgärder innan en eventuell exploatering av ytorna har kunnat definieras. Det kan i dessa fall bli fråga om arkeologisk utredning etapp

2 och/eller arkeologisk förundersökning alternativt specialinventering med noggrannare kartering/dokumentation av enskilda, synliga lämningar innan markarbeten inom respektive yta kan komma ifråga.

Delyta 1

Delyta 1, ett område om ca 28 370 m² i områdets norra och centrala-västra delar. Inom denna yta finns sedan tidigare sex kända gravar i form av stensättningar (se beskrivningar ovan). Dessutom har vid föreliggande utredning fyra ytterligare stenansamlingar (A201, A214, A225 och A235) påträffats som möjligen kan utgöra gravar. Dessa bör dock undersökas för att utröna status, då de möjligen kan utgöra odlingsrösen. Odlingsrösen förekommer nämligen i stora delar av utredningsområdet, varom mera nedan. Östergötlands museum rekommenderar att arkeologisk förundersökning utförs på de kända gravarna i inom delytan, för återstående del av delytan rekommenderas arkeologisk utredning, etapp 2 alternativt att ytan sökschaktas inom ramen för den arkeologiska förundersökningen av de kända gravarna inom delytan.

Figur 6. Delyta 1. Stensättning (?) L2009.2660 från SÖ. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Delyta 2

Delyta 2, ett större område om ca 52 500 m² utgörande den nordöstra delen av utredningens Delområde 1 samt hela tillägget Delområde 2. Delyta 2 är ett komplext område med olika typer av stenansamlingar. En stor del av dessa förefaller vara relativt sentida. Den här typen utgörs av oftast flacka ”rösen” med vanligen relativt små, 0,1 - 0,3 m stora, stenar avstjälpta i sluttningar, ibland uppenbart i utkanterna av planare ytor. Dessa ansamlingar av sten har oftast ringa övermossning. Men här finns även stenansamlingar med kraftigare marktillväxt, sannolikt utgörande äldre odlingsrösen, men gravar kan inte uteslutas i vissa fall. Slutligen skall påpekas att området innehåller en stor mängd naturlig sten som i vissa områden ligger i moränstråk. Östergötlands museum rekommenderar att, i de fall lämningar berörs inom denna delyta, samråd hålls med Länsstyrelsen.

De husgrunder som påträffades i nordöstra hörnet av Delyta 2 finns ej med på Häradsekonomiska kartan från 1868-77 (RAK J112-45-20). Däremot kan det anas en längre byggnad på en i detta parti ganska otydlig ekonomisk karta från 1945 (RAK J133-8G0c47). Denna skulle kunna vara identisk med A256. Dessa

husgrunder antas därför vara relativt sentida (efter ca 1870-80). Östergötlands museum anser därför inte att några vidare antikvariska åtgärder krävs vad gäller de två husgrunderna A249 och A256.

Delyta 3

Delyta 3 om ca 14 650 m² utgörs i norra delen av den sedan tidigare kända L2009:3329, fossil åker i form av område med odlingsrösen. Lämningen är bedömd som en möjlig fornlämning i Kulturmiljöregistret. Fältinventeringen visar att detta område sträcker sig något västerut och framförallt söderut, ända ner till väg 134. Delyta 3 ryms inom området för Åhagen Lövskog i kommunens naturvårdsprogram.

Odlingsrösen inom denna delyta är relativt kraftigt övermossade och skulle av denna anledning kunna vara äldre än många av ansamlingarna av odlingssten inom Delyta 2. De röjda ytorna har dock bedömts som rester efter sentida verksamhet i beskrivningen i Kulturmiljöregistret. Vid en arkeologisk utredning och förundersökning 1994 i samband med ombyggnad av väg 134 undersökte Riksantikvarieämbetet UV

Figur 7. Fossilt odlingslandskap inom Delyta 3. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Linköping fossila odlingsspår i den allra sydligaste delen av vår Delyta 3. Bland annat drogs schakt genom flera odlingsrösen. Stenmaterialet framstod som homogent och några faser kunde inte urskiljas stratigrafiskt. I rapporten (Pettersson 1998) skrivs vidare att dessa lämningar sammanfaller med de åkrar som finns upptagna på 1857 års karta (LM 05-ÅTV-95) och att detta sammantaget pekar mot en sen datering av den fossila odlingsmarken med sina olika komponenter.

Vid den rektifiering som gjorts inför föreliggande utredning hamnar emellertid Delyta 3 norr och nordväst om åkrarna på 1857 års karta. Inom detta område finns inga åkrar vare sig på storskifteskartan från 1779 eller Laga skiftes-kartan från 1857. Intressant i sammanhanget är emellertid att på 1779 års storskifteskarta står om området i fråga att det utgörs av betesvall som består *af bärg och stengryt*. Man får förmoda att stengryt i detta sammanhang betyder stenröse (Synonymer.se). Det kunde därför vara lämpligt att i samband med en eventuell exploatering av Delyta 3 göra dels en kartering av odlingsrösen inom Delyta 3, men även en förundersökning i daterande syfte i något/några av rösen i syfte att hitta daterbart material för ^{14}C -datering. Det

senare skulle kunna ge en grov indikation på åldern, även om ^{14}C inom senare historisk tid är en trubbig dateringsmetod. Östergötlands museum rekommenderar i vilket fall att i de fall lämningar berörs inom denna delyta samråd hålls med Länsstyrelsen.

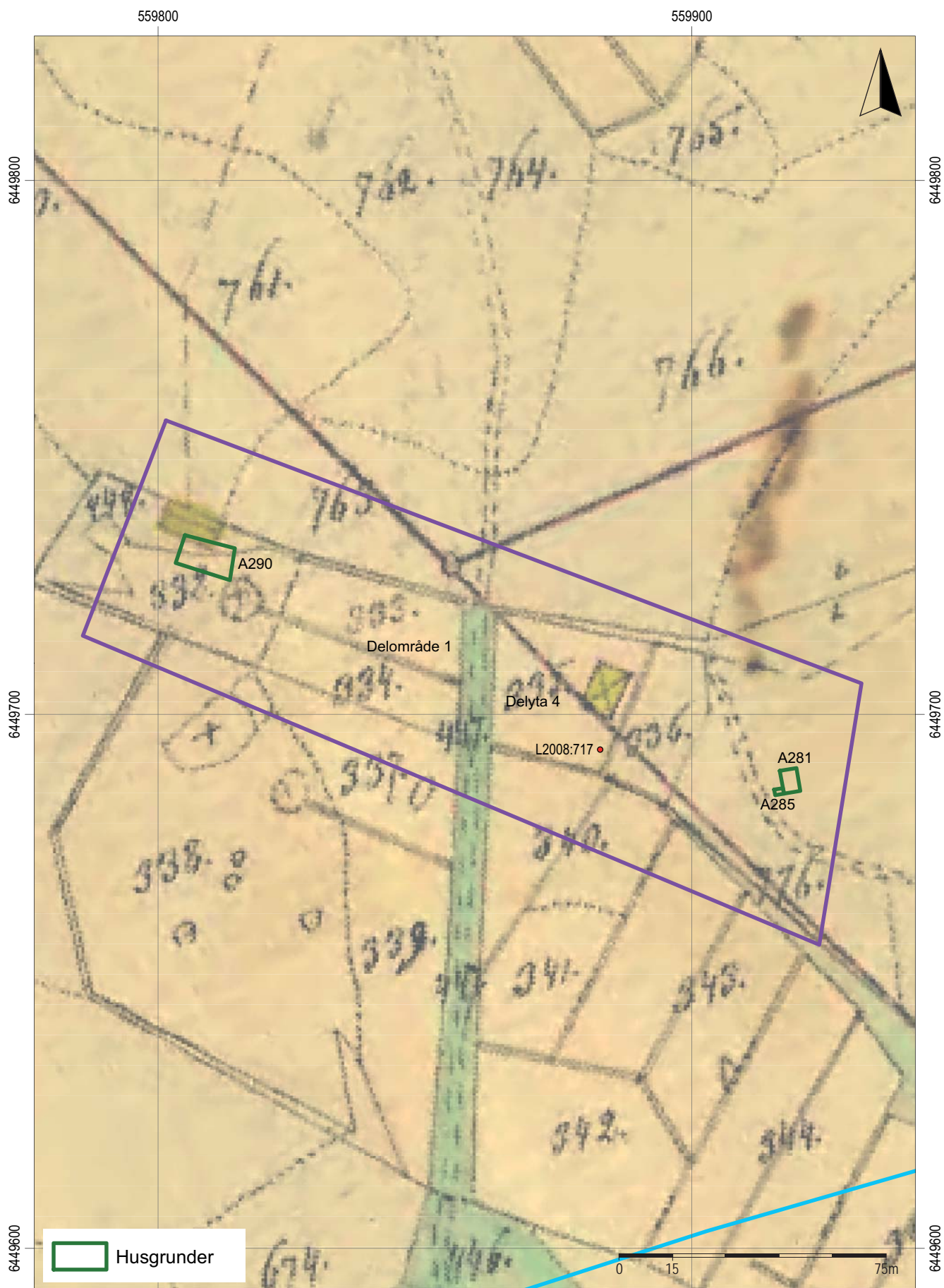
Delyta 4

Delyta 4 om 6 620 m² utgörs av tomt och inägomark till torpet Laholm. Lämningen är bedömd som en möjlig fornlämning i Kulturmiljöregistret. Torpet finns med på en Laga skiftes-karta från 1857. Den grund som överensstämmer med markeringen i Kulturmiljöregistret utgör sannolikt boningshuset. Den vid föreliggande utredning inmätta grunden A290 överensstämmer även den med en byggnad på nämnda karta från 1857 (LM 05-ÅTV-95), gissningsvis rör det sig om ladugården till nämnda torp.

Även öster om dessa byggnader påträffades en husgrund vid fältinventeringen (A281). Denna finns ej med på ovan nämnda karta. Redan på storskifteskartan från 1779 (LMS D148-61:1) finns åkermark upptagen på platsen för det senare markerade torpet Laholm,

Figur 8. Delyta 4. Grunden till torpet Laholm från S. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Figur 9. Detalj av Delyta 4 gentemot rektifierad Laga skiftes-karta från 1857. Skala 1:1500.

dock syns ingen byggnad på denna karta. Möjligen är denna byggnad en föregångare till de på 1857 utritade byggnaderna (även om den i så fall sannolikt är byggd efter 1779). Men den kan även vara en ekonomibyggnad ("uthus") som hör till torpet under 1800-talet, men som inte ansetts viktigt att markera på Laga skiftes-kartan. I vilket fall rekommenderar Östergötlands museum att en arkeologisk utredning etapp 2, alternativt arkeologisk förundersökning utförs i syfte att om möjligt utröna fornlämningsstatus, d v s om lämningarna kan vara äldre än 1850.

Sammanfattning åtgärdsförslag

För Delyta 1 med sedan tidigare kända gravar och nyupptäckta möjliga gravar rekommenderas arkeologisk förundersökning av kända gravar och arkeologisk utredning, etapp 2 av omgivande ytor, alternativt förundersökning av hela Delyta 1.

För Delyta 2 och 3 rekommenderas att samråd hålls med Länsstyrelsen i de fall lämningar berörs. Det kan i dessa fall bli fråga om kartering/dokumentation av de berörda områdena, men grävning av enskilda objekt alternativt söschaktsgrävning kan inte uteslutas. En förundersökning i daterande syfte i något/några av rösena i syfte att hitta daterbart material för ¹⁴C-datering skulle kunna ge en grov indikation på åldern, även om ¹⁴C inom senare historisk tid är en trubbig dateringsmetod. Östergötlands museum rekommenderar i vilket fall att i de fall lämningar berörs inom denna delyta samråd hålls med Länsstyrelsen. Det skall också påpekas att Delyta 3 ligger inom området Åhagen Lövskog i Åtvidabergs kommuns naturvårdsprogram.

För Delyta 4 rekommenderas arkeologisk utredning, etapp 2, alternativt arkeologisk förundersökning i syfte att om möjligt utröna fornlämningsstatus, dvs. om lämningarna kan vara äldre än 1850.

Beslut om fortsatta arkeologiska åtgärder fattas av Enheten för kulturmiljö vid Länsstyrelsen Östergötland.

Referenser

Pettersson, M. 1998. *Adelsnäs*. Åtvids socken, Åtvidabergs kommun, Östergötland. Arkeologisk utredning, för- och slutundersökning. Rapport UV Linköping 1998:19.

Naturvårdsprogram Del 3: Objektskatalog, version 3. Samhällsbyggnadsförvaltningen, Åtvidabergs kommun, 2016.

Historiska kartor

Lantmäterimyndigheternas arkiv (LM), Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS) och Rikets allmänna kartverks arkiv (RAK).

LMS D148-61:1. Östantorp 1-6, Storskifte år 1779.

LM 05-ÅTV-95. Östantorp nr 1-6. Laga skifte år 1857.

RAK J112-45-20. Häradsekonomiska kartan år 1868-77. Bladnamn: Adelsnäs.

RAK J133-8g0c65. Ekonomiska kartan år 1945. Bladnamn: Åtvidaberg.

Övriga källor

Ortnamnsregistret (ISOF). <https://www.isof.se/arkiv-och-insamling/digitala-arkivtjanster/ortnamnsregistret>

Kulturmiljöregistret. <https://app.raa.se/open/fornsok/>

Riksarkivet. Svenskt Diplomatariums huvudkartotek (SDHK). <https://sok.riksarkivet.se/SDHK>

Svenska akademiens ordbok (SAOB). <https://www.saob.se/>

Synonymer.se. <https://www.synonymer.se/>

Bilaga 1. Begreppslista

Arkeologisk utredning, etapp 1

Det första steget i det arkeologiska uppdragssystemet. Genomförs för att ta reda på om ett planerat arbetsföretag kommer att beröra några fornlämningar. En arkeologisk utrednings första etapp baseras på detaljerade kart- och arkivstudier samt fältinventering. Under fältinventeringen eftersöks tidigare ej kända forn- och kulturlämningar samt topografiska lägen som bedöms kunna innehålla fornlämningar ej synliga ovan mark. Samtliga tidigare kända lämningar inom utredningsområdet besiktas också för att kontrollera deras status och kondition.

Arkeologisk utredning, etapp 2

Har samma syfte som utredningens första etapp men här sker vanligtvis arbetet med hjälp av grävmaskin. Genom att öppna utspridda sökschakt inom de ytor som pekats ut under utredningens första etapp kan eventuell fornlämningsförekomst påvisas. Redan konstaterade, okulärt bedömda, fornlämningar eller sedan tidigare kända fornlämningar och dess fornlämningsområden omfattas inte av detta arbetsföretag. Till skillnad mot utredningens första etapp sker utredningens andra etapp i regel inom avgränsade mindre ytor. Kräver beslut enligt Kulturmiljölagen. Beslut om tillstånd fattas av Enheten för plan och kultur vid Länsstyrelsen Östergötland.

Arkeologisk förundersökning

Utförs i de fall man på platsen har konstaterat förekomst av fornlämning. En arkeologisk förundersökning är oftast en begränsad utgrävning av en fornlämning och dess fornlämningsområde som genomförs inom mindre ytor och/eller i form av tätare sökschaktsgrävning. Målsättningen är att få bättre kunskap om fornlämningens omfattning, karaktär och ålder. Detta görs för att bättre kunna bedöma dess vetenskapliga potential och sålunda behovet eller omfattningen av en eventuellt kommande arkeologisk undersökning (se nedan). Kräver beslut enligt Kulturmiljölagen. Beslut om tillstånd fattas av Enheten för plan och kultur vid Länsstyrelsen Östergötland.

Arkeologisk undersökning

Det arkeologiska uppdragssystemets sista steg. Genomförs i de fall fornlämningen medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till dess betydelse. I detta steg tas fornlämningen bort genom att den undersöks och dokumenteras. En arkeologisk undersökning kan även genomföras i form av så kallad schaktningsövervakning, vilket innebär att delar av en fornlämning undersöks och dokumenteras. En arkeologisk undersökning utförs efter specifika vetenskapliga frågeställningar och undersökningens innehåll styrs till viss del genom uppsatta krav från Länsstyrelsen. Kräver beslut enligt Kulturmiljölagen. Beslut om tillstånd fattas av Enheten för plan och kultur vid Länsstyrelsen Östergötland.

Fornlämning

Fornlämningar (tidigare fasta fornlämningar) är spår efter mänsklig verksamhet. I Kulturmiljölagen (SFS nr 1988:950) anges vad som är en fornlämning och vad som därmed omfattas av lagskyddet. I lagens andra kapitel finns en uppräknning som inleds med tre kriterier; fornlämningar ska vara lämningar efter människors verksamhet under forna tider, de ska ha tillkommit genom äldre tiders bruk och vara varaktigt övergivna. Förutom att de tre rekvisiten ska vara uppfyllda ska lämningen även vara tillkommen innan år 1850 för att kunna bedömas som fornlämning. En nyupptäckt fornlämning har ett omedelbart skydd utan att det behövs något myndighetsbeslut. Fornlämningar aviseras på tryckt eller digital fastighetskarta med ett run-R. Är fornlämningens utbredning osäker aviseras detta med ett (R).

Fornlämningsområde

Till varje fornlämning hör ett fornlämningsområde vilket utgör ett omgivande område som är så stort som krävs för att bevara fornlämningen. Fornlämningsområdets storlek bestäms av länsstyrelsen och varierar bland annat beroende på lämningstyp och topografi. Fornlämningsområdet har samma skydd som fornlämningen.

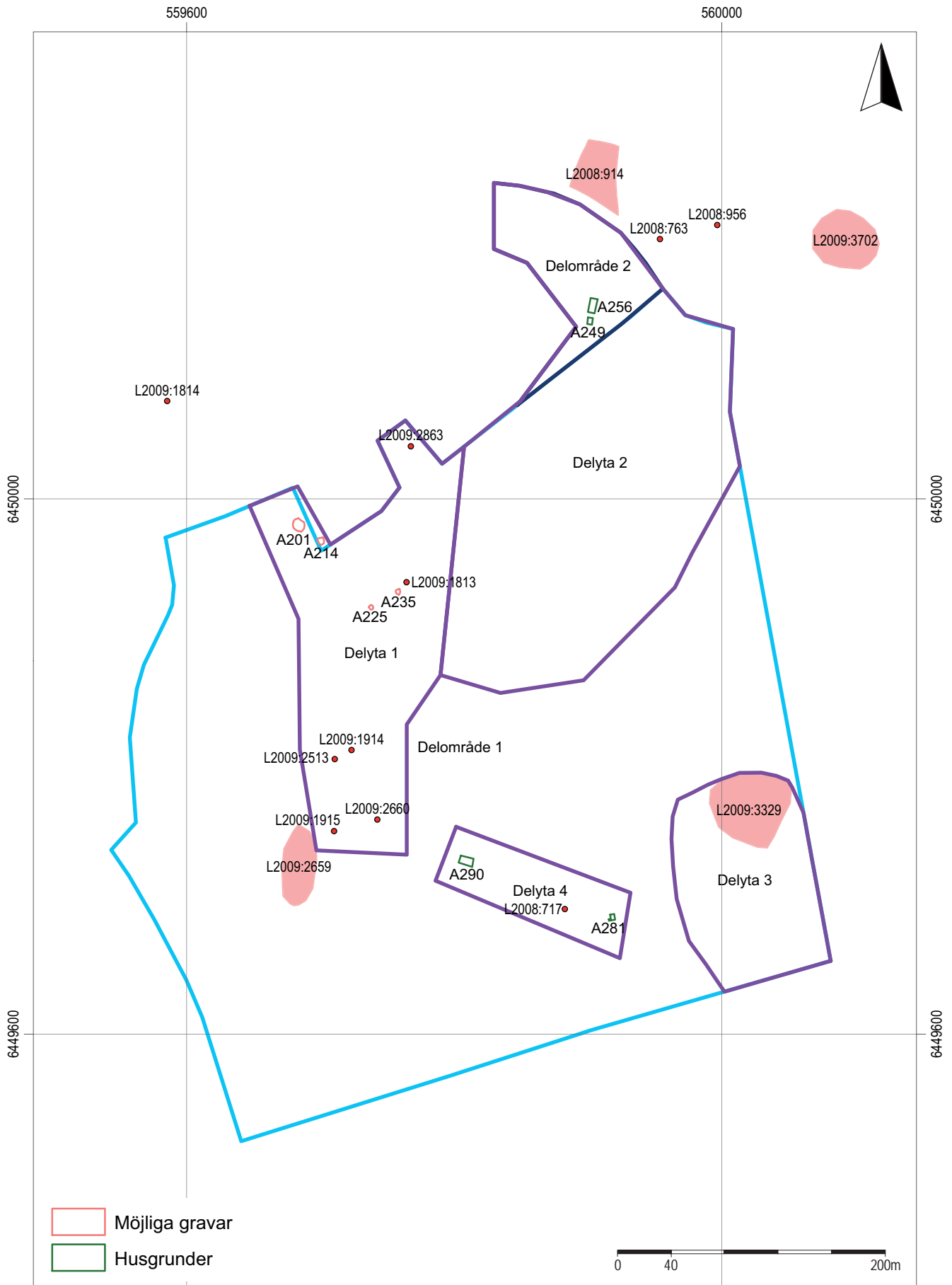
Övrig kulturhistorisk lämning

Anges för lämningar med kulturhistoriskt värde vilka faller under Skogsvårdslagens (SFS nr 1979:429) hänsynsparagrafer. Lämningar i denna kategori är de som inte uppfyller Kulturmiljölagens tre fornlämningsrekvisit och/eller bedöms vara tillkomna efter år 1850. Används även för sådana lämningstyper som vanligen inte betraktas som "lämningar", exempelvis plats med tradition och fyndplats m fl.

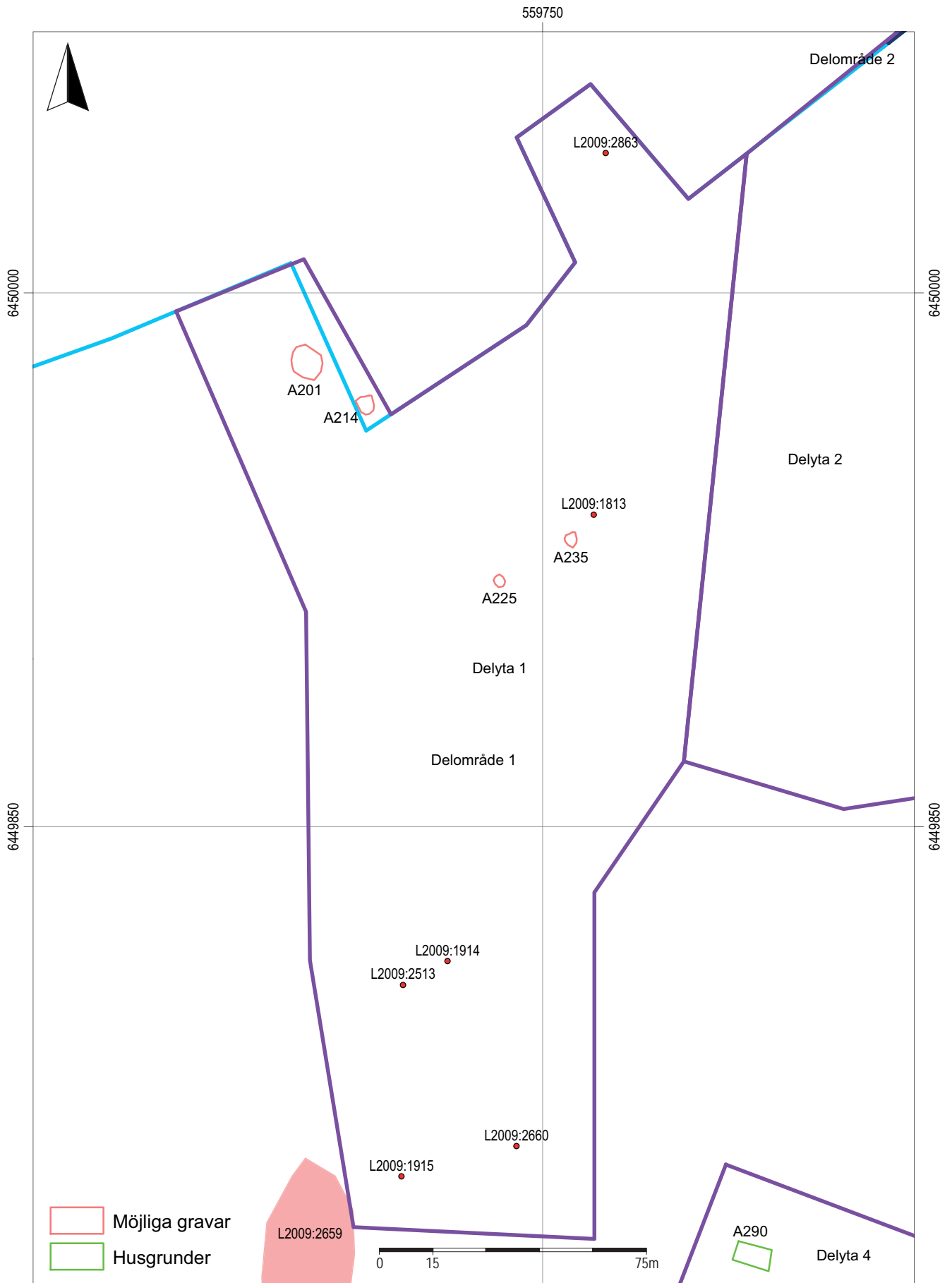
Arkeologiskt utredningsobjekt

Ytor som under en arkeologisk utredning, etapp 1 bedömts kunna innehålla fornlämning som ej syns ovan mark. Denna bedömning görs vanligtvis utifrån områdets topografiska läge och/eller att (upplöjt) fyndmaterial iakttagits i markytan under inventeringsfasen. Dessa områden bör utredas vidare genom sökschaktsgrävning med maskin under utredningens andra etapp.

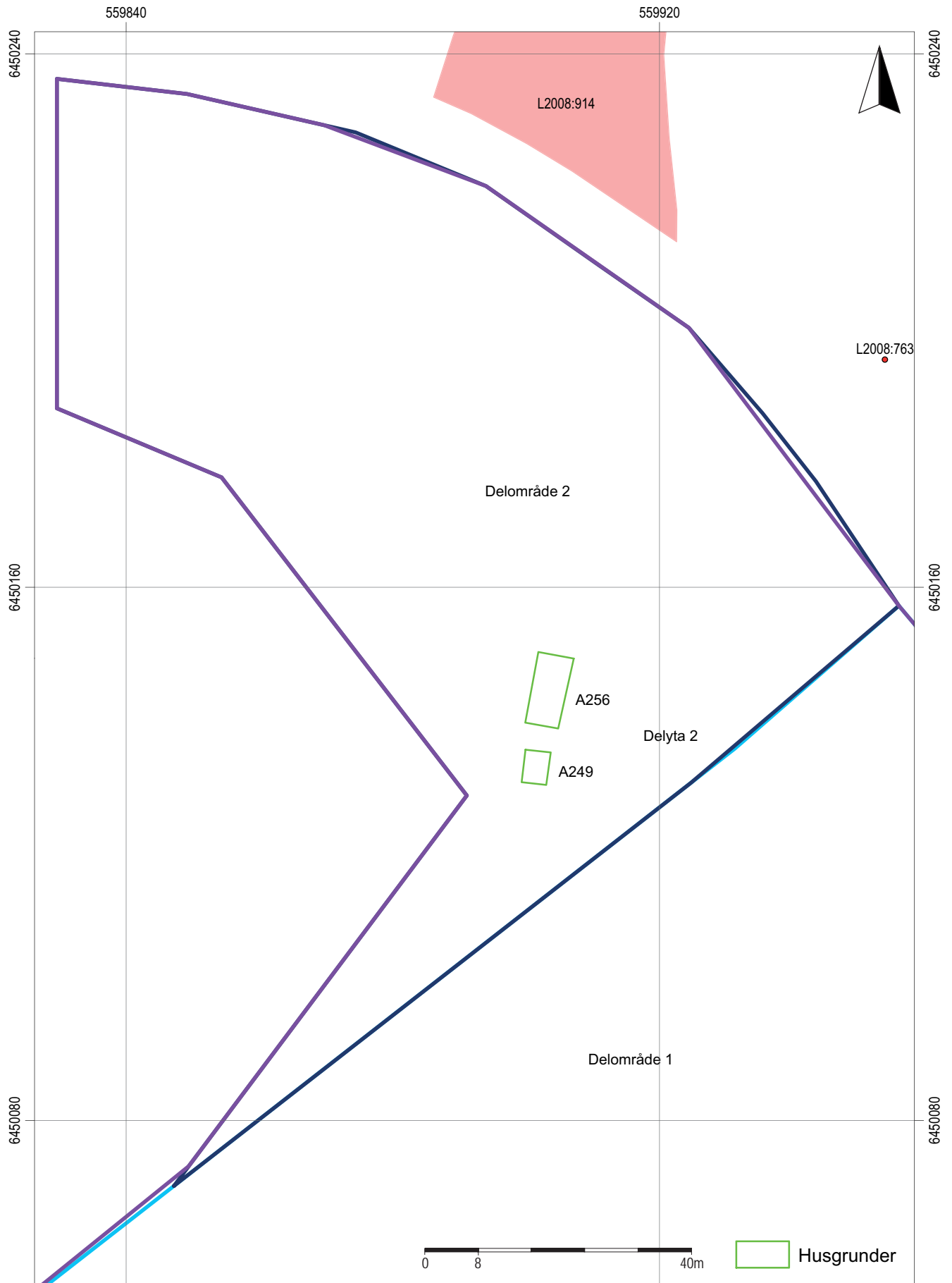
Bilaga 2. Planer

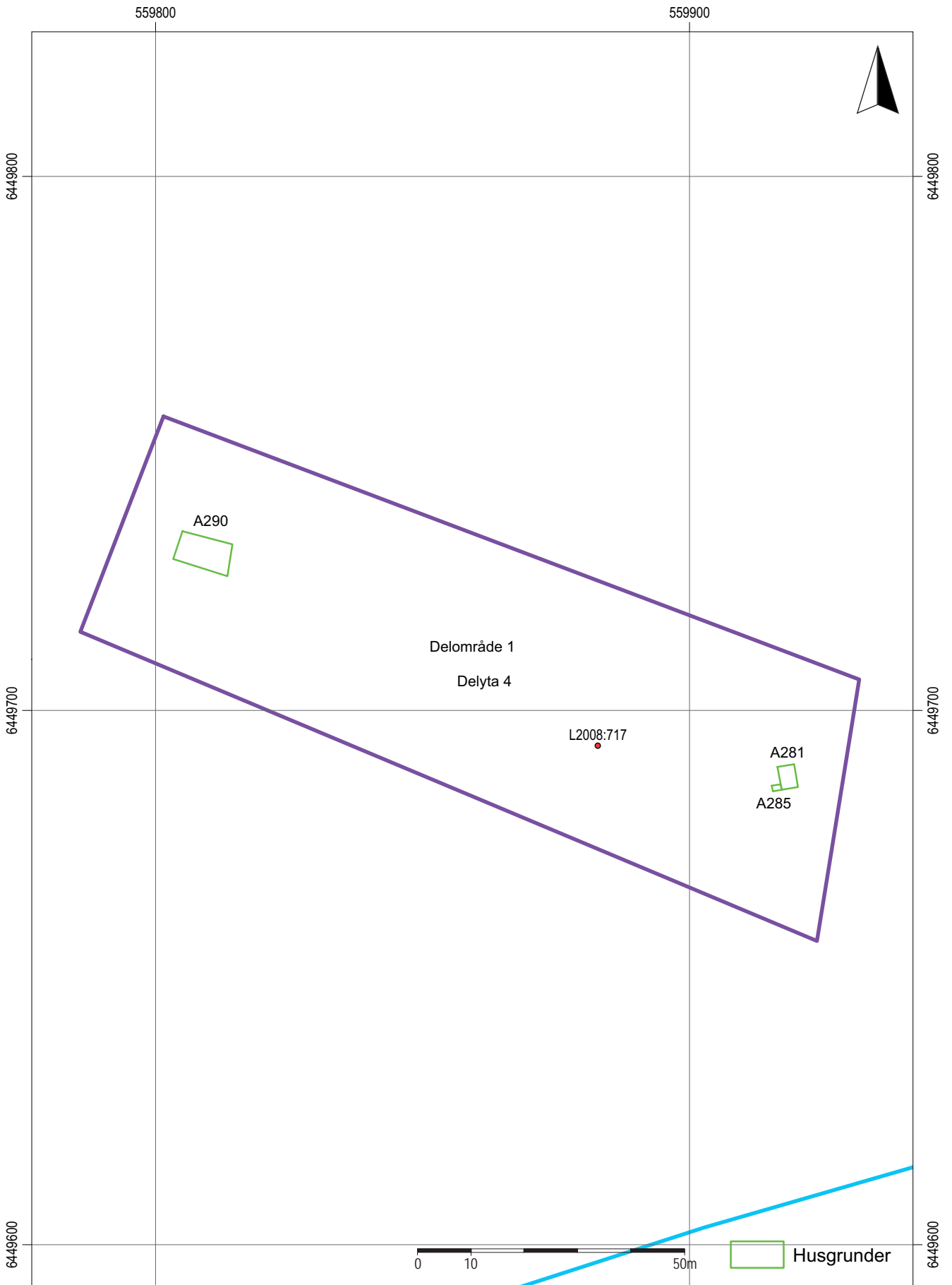
Utredningsområdet med påträffade och sedan tidigare kända lämningar samt föreslagna delytor för vidare antikvariska åtgärder (lila kontur). Skala 1:4000.

Detalj av Delyta 1. Skala 1:1500.

Detalj av Delyta 2. Skala 1:800.

Detalj av Delyta 4. Skala 1:1000.

Bilaga 3. Foton

*Delyta 1. A201 från SÖ, jordsond med fornlämningsband markerar mitten.
Foto Anders Olofsson, ÖM.*

Delyta 1. A214 från S. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Delyta 1. L2009.1813 från Ö. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Delyta 1. L2009.2863 från NÖ. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Delyta 2. Odlinssten i N delen av utredningsområdet. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Delyta 2. Husgrund A249 från NNÖ. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Delyta 2. Husgrund A256, detalj av Ö vägglinjen från SSV. Foto Anders Olofsson, ÖM.

V delen av utredningsområdet. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Stenröjd yta med odlingssten runt om inom Delyta 2. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Odlingssten med ringa vegetationstäcke inom östra delen av Delyta 2. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Rastplats i S delen av Delyta 2. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Lågt odlingsröse inom Delyta 3. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Delyta 4. Husgrund A281 fr V. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Delyta 4. A281, detalj av V vägglinjen från NNV. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Delyta 4. Husgrund A290 detalj av N vägglinjen. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Delyta 1. L2009.1915 från Ö. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Sydöstra delen av utredningsområdet från NNV. Foto Anders Olofsson, ÖM.

Östergötlands museum utförde under våren 2022 en frivillig arkeologisk utredning, etapp 1 utan KML-beslut som berörde området Humparna, Åtvidabergs tätort i Åtvids socken, Åtvidabergs kommun, Östergötlands län. Det aktuella området är beläget strax söder om Åtvidabergs tätort och omfattar två delområden om totalt ca 23 ha. Uppdraget föranleddes av Åtvidabergs kommuns planer på framtida exploatering av området Humparna för bostäder.

Utredningen har resulterat i att fyra delytor som kan komma att kräva ytterligare antikvariska åtgärder har definierats, Delyta 1-4. Beslut om fortsatta arkeologiska åtgärder fattas av Enheten för kulturmiljö vid Länsstyrelsen Östergötland.

ISSN 1403-9273

Rapport 2022:43